

A HAZAI TELEPÜLÉSTUDOMÁNY HELYZETE ÉS EREDMÉNYEI

A településtudomány témája a társadalomnak mind közéleti, mind magánéleti vonatkozásban területi rendezése. A városrendezésből kiindulva — ezért kapta a nemzetközileg szokásos urbanisztika elnevezést — lefelé kiterjedt a falurendezésig, fölfelé a városok környékére, majd a települések nagyobb összefüggéseire, a régiókra, végül országos, sőt államközi problémákra is.

A társadalomtudományoknak különösen, de többé-kevésbé más tudományoknak is, alapja a tapasztalat és a gyakorlat oly mértékig, amennyire ezekből általános következtetések és eszmei egységbe összefogható irányelvek kialakíthatók. Ez áll a településtudományra is; elsősorban városrendezési alapját illetően általánosan és hazánkban; itt kiemelkedően, mert időben előljárva és tartalmilag szélesebb körűen és mélyebbre hatóan.

Három ilyen műről kell megemlékeznem.

Az első az 1917-ben leégett Gyöngyös város újjáépítéséről és rendezéséről szóló 1918: XXIII tc., amely a törvény végrehajtási rendeletébe került rendelkezésekkel együtt átfogó elgondolásban magában foglalja a városrendezés gyakorlati megvalósításának összes módozatait. E törvénynek eseti jellege lehetővé tette a korszerű városrendezés legradikálisabb követelményeinek jogszabályba öntését, amiért a Városok Nemzetközi Szövetségének 1930-ban Sevillában tartott kongresszusa azt a leghaladottabb városrendezési jogszabálynak ismerte el.

A második a városrendezésről és építésről szóló 1937:VI tc., amely lényegében a gyöngyösi törvény rendelkezéseinek általánosítása és ennek nemléte esetén a kormány ebben a szellemben nem terjesztette volna elő. Legjelentősebb 1. §-ának az a rendelkezése, hogy „minden városnak meg kell állapítania városfejlesztési tervét (programját)”. Ez a rendelkezés a városrendezést a lakosság ügyévé tette.

A harmadik Budapest városfejlesztési programja, amelyet a törvényhatósági közgyűlés 1940-ben fogadott el és amelyet csakhamar Szeged, Székesfehérvár és Pesterzsébet ilyen terve követett.

Mind a három mű gyakorlati jellegű, de magában foglalja azt az eszmévilágot, amely leghaladottabb szellemű alkotóit a maga idejében áthatotta és ezért a települések tudományos tárgyalása számára előzményként jelentkezik.

Megemlítendő még a Műegyetem Városépítési Tanszékének 1929-ben történt létesítése, mely szintén a gyakorlatból kiinduló elsődlegesen oktatási működése mellett alapot teremtett a tudományos művelés számára is.

A településtudomány rendszeres művelése 1952-ben kezdődött, amikor a Műegyetem (ma Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem) Városépítési tanszéke a Magyar Tudományos Akadémia Műszaki Osztálya részéről adott, sajnos csakhamar állandóan csökkent, célhitelek segítségével és közismert külső szakértők bevonásával azt megindíthatta. Ugyanakkor az MTA a Műszaki Osztály keretében létrehozta a Településtudományi Főbizottságot (utóbb Bizottság névvel) azzal a céllal, hogy a településtudomány művelését fogja össze és irányítsa. Rövidesen beléptek a munkába a létrehozott majd megszüntetett és életét csoportként folytató Városgazdasági tanszék, és a két nagy városrendezési tervező intézmény, a Városépítési Tervező Vállalat (VÁTI) és a Budapesti Városépítési Tervező Vállalat (BÚVÁTI). Később az Építésügyi Minisztériumban is alakult tudományos munkásság. A Városépítési Tanszék munkájáról a kiadásában megjelenő immár a 15. számnál tartó Településtudományi Közlemények tanúskodnak. Településtudományi munkákat az 1958 óta megjelenő Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények is tartalmaznak.

Az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem Városépítési Tanszéke az első perctől fogva megragadta a településtudomány összes témáit az általános kérdésektől a részletproblémáig, mennyiségileg és minőségileg mind a mai napig az élen maradván. A Településtudományi Bizottság az első években nem annyira irányító, mint inkább támogató volt, amihez természetesen hozzájárult az, hogy a Tanszék és a Bizottság ugyanazon személy vezetése alatt állt.

Ezen helyzeten 1955-ben annyiban esett változás, hogy a Tanszék és a Bizottság vezetése ketté vált, de tovább is megtartva összehangolt és szervezettel is összeforrott kapcsolatát.

Ez alkalommal a Településtudományi Bizottság működése irányelveit a következőkben foglalta össze:

Az MTA tudomány-politikai vezérével az államszervezés és vezetés gyakorlati munkája számára a tudományos alapok szolgáltatása; ezt várja Főbizottságaitól is. A Településtudományi Főbizottság célja a településtudomány körébe tartozó kérdések elméletének kialakítása s a gyakorlat számára az elméleti követelmények felállítása és érvényrejuttatása. Hogy célját megvalósíthassa, biztosítania kell egyfelől a tudományos munkásság gárdáját és anyagi előfeltételeit, másfelől tudományos követelményei számára meg kell nyernie az MTA tekintélyét és megszereznie azoknak a szervezeteknek a készségét, amelyek a gyakorlati megvalósításra hivatva vannak. Ez kétféle kapcsolat kiépítését feltételezi: egyfelől elsősorban azokkal az intézményekkel, amelyek szakterületünkön tudományos munkásságot folytatnak, másfelől azokkal a szervezetekkel, amelyeknek gyakorlati munkájuk eredményessége érdekében nemcsak a tudományos követelmények érvényesítése az érdekük, hanem az is, hogy munkájuk számára a tudományos alapokat megkapják. Az egyik vonalon — ha gondozásra és támogatásra is szorul — ki van építve az apparátus; a másikon még nincs, pedig kiépítése nagyon fontos. Főbizottságunk munkája magában a Főbizottságban folyik, de ha megokoltnak mutatkozik, szélesebb körű vitákat és ankétokat is rendezünk. Tudományos munkánk a gyakorlat számára legmegfelelőbbben az MTA ajánlásaiként jelentkezik, amelyek gyakorlati érvényesítése a kormányzati szervekre vár.

A településtudomány szakmai művelését ezután is a Városépítési Tanszék és tudományos működést kifejtő többi szervezet végezték. Viszont az állásfoglalások, vagyis a településtudományi politika, az ő munkájukra, támaszkodva, a Településtudományi Bizottságra hárult. Mivel a településtudomány

helyzete és eredményessége ezekből az állásfoglalásokból ítélhető meg, a következőkben a Bizottság működését kívánom ismertetni.

A Bizottság mindenekelőtt a településtudomány három alapvető témájával foglalkozott és azokban foglalt állást. Ezek: A településtudomány fogalma és területének elhatárolása. A településtudományi fogalmak megállapítása és összeállítás. A településtervezés számszerűségének problémái.

A Bizottság a város- és községrendezés szabályozásáról szóló 1955. 36. törvényerejű rendelet életbeléptetésekor kifejtette véleményét a településrendezés tervezési módszerének alapjairól és tárgykörét illetően véleményt nyilvánított a második ötéves népgazdasági tervről. Már ebben az időben megindultak a tanácskozások a további évek leggyakoribb, és legbehatóbban tárgyalt problémáiról: a regionális rendezésről és a mezőgazdaság helyzetéről a település szerkezetében. Emellett állandóan foglalkozott az egyetemi szaktanszékek munkásságának irányításával és témakörük folyóirat — és könyvkiadási igényeinek támogatásával. És megtárgyalta a településtudományi káderutánpótlásnak kérdéseit, a következő feladatokat jelölve meg: megszüntetni a kutatómunkák koordinálásának hiányosságait; megfelelő számú aspiránst kijelölni; a városépítési ágazaton diplomát szerzett és alkalmasnak talált építésztechnológoktól ne kívánjanak két éves kivitelezési gyakorlatot, hanem helyezték őket közvetlenül a legmegfelelőbb intézményekhez; meg kellene szüntetni a tervezői és a kutatómunka között fennálló disparitást, sőt a kutatómunkára alkalmas személyek részére bizonyos fizetésbeli előnyöket kellene biztosítani.

A Bizottság működésének további folyamatában a következő témákat tárgyalta, illetőleg foglalt bennük állást:

- a Balaton-környék rendezési tervét;
- a mezőgazdasági településhálózat kérdéseit;
- a magyarországi regionális tervezés alapelveit;
- az Országos Építésiügyi Szabályzat városrendezési kérdéseit;
- a 15 éves lakásépítési terv elvi telepítési kérdéseit;
- a budapesti régió tervezésének problémáit;
- vidéki városaink általános rendezési terveinek problémáit;
- a szocialista társadalom életformáinak hatását a településre.

A felsorolt témák közül háromról még szólnom kell, nemcsak jelentőségüknél fogva — és mert megoldásuk még folyik —, hanem komplex mivoltuk és ilyen módon való tárgyalásra szorulásuk miatt.

A komplex tárgyalás kívánatossága először a mezőgazdasági település problémakörében merült fel egy tanulmány során, amely a területrendezés oldaláról foglalkozott azokkal az elméleti követelményekkel, amelyeket a mezőgazdasági településekben a termelés és az ellátás viszonyában kell támasztani. A Bizottság ekkor megállapította, hogy a probléma megoldásánál a mezőgazdaságnak a településtervezéssel szemben támasztott követelményeiből kell kiindulni és evégből az MTA Agrártudományi Főbizottságához fordult, ahol meg is volt a készség a probléma együttes tárgyalására. Ez azonban csak legutóbb következett be, mert a komplex tárgyalások témája más, szélesebb irányban terelődött, de ott napirendre nem került.

A két Bizottság együttes ülése elé Intézőbizottságaink tettek előterjesztést, amelyek a probléma témakörét általában vázolták és a következő alapkérdésekben váltottak ki vitát: Az egyeztetés csak távlati tervben történjék-e

vagy szükség van átmeneti tervre is? (A távlati terv megalkotása idejében legmesszebbre ellátó szemlélet által határolt célkitűzés, amely a szemlélet változásával módosulhat és ennyiben távlatban szintén átmenetivé válhat. Az átmeneti terv nem tartalmaz új célkitűzést, tehát nem is új terv, hanem a távlati terv megvalósítását megközelítő folyamat, amely az időszaki népgazdasági tervekben realizálódik.) A mezőgazdasági nagyüzemi gazdálkodás mellett számolni kell-e a háztáji gazdálkodással és más különleges gazdálkodási formákkal? Az egyeztetést a településtervezés általános elveiből kiindulva keressük-e, vagy előbb ismerjük-e meg a mezőgazdasági település igényeit?

A vitából a következő eredmény szűrődött le: A két Bizottság vezetősége egy közeljövőben tartandó tanácskozás számára közös előterjesztést dolgozon ki olyan elgondolással, hogy *egy* tervvázlat készüljön, amely elméleti alapon, távlati szemlélet figyelembevételével a meglévő adottságok és az előttünk álló követelmények számbavételével, jelölje meg a mezőgazdasági jellegű települési követelményeket, ezeket a falvak általános települési problémakörébe beillesztve.

A második kezdeményezés a regionális tervezés problémaköréből indult ki. 1958 őszén Bizottságunk az alábbi előterjesztéssel fordult a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárához: „Mindinkább felmerült annak szüksége, hogy a településekkel legmagasabb szinten foglalkozni hivatott regionális tervezés, tudományosan a települések kérdéseivel foglalkozó egyéb tudományágak művelőivel összefogva, kapjon megoldást.” Kéri az MTA elnökségét, hogy a regionális munkálatok tudományos alapvetésére alakítson megfelelő komplex akadémiai bizottságot. Az MTA Elnöksége 1960. elején Regionális Kutatási Elnökségi Bizottság címmel a komplex bizottságot meg is alakította. Időközben azonban a regionális tervezés problémájának tárgyalása egy másik szinten, akadémiai vonalon is elindult. Nevezetesen első helyre került az MTA távlati tudományos tervében a műszaki jellegű főfeladatok jegyzékében. Ennek folyamánaként az MTA Elnöksége, amikor a Regionális Kutatási Elnökségi Bizottságot mint állandó elnökségi komplex bizottságot az alakulásra felhívta, közölte vele, hogy hivatva van tárgykörében a Távlati Kutatási Terv Előkészítő bizottsági és Kooperáló bizottsági feladatának az ellátására is. Az Elnökségi Bizottság kettőssége most már azt eredményezte, hogy első feladatát a másodikban, a távlati kutatásban kapott szerepe elnyelte. Az Elnökségi Bizottság, amely témakörének teljességét kifejezésre juttatandó, nevében a „regionális” jelzőt a „területi”-vel cserélte fel, ugyan többször foglalkozott a régiók, a gazdasági körzetek, problémáival, de egyelőre csak odáig jutott el, hogy felkérte az Országos Tervhivatalt: tömör szövegben terjessze elő elvi elgondolásait.

A komplex tárgyalás kívánatossága harmadszor a Városépítési tanszéknek a „Szocialista társadalom életformái, ezek hatása a telepítésre és a városok s községek fejlesztésére” című tanulmányánál természetesen adódott. A Bizottság az előterjesztett tematikát a további munka alapjául alkalmasnak találta és szükségesnek látta, hogy a munka további menetében az MTA szervei hathatós segítséget nyújtsanak, aminek legcélszerűbb formája a többi akadémiai bizottságokkal való együttműködés; ilyen irányban kérelmet is intézett az MTA Műszaki Tudományok Osztályához. A vitából: A témák a területrendezés összefüggéseinek szemléletével tárgyalandók, az egyes résztémáknál a vizsgálatok terjedelmére és mélységére terjedjen a figyelem, hangozzék el vélemény arról, hogy a társadalomtudományokban miképpen szelektálандók a településtudomány igényei számára feladatok és végül ne feledkezzenek meg

arról, hogy a gyakorlat minél előbb kapjon megfelelő elméleti útmutatásokat. A szociológiai vizsgálatok csak annyira vehetők figyelembe, amennyire tendenciákra rávilágítanak; a telepítési politika csak annyira szorul rájuk és veheti számba, hogy megteremtse a lehetőségeket a realizálásokra.

Még a településtudomány művelőinek két szerepéről kell megemlékez-nem, amelyek közül az egyik a településtudomány szakmai művelési körébe tartozik, a másik tudományunk eszméinek népszerűsítését célozta; az egyikkel nemzetközi síkra léptünk, a másikkal népességünk széles rétegeibe kívántunk behatolni; az első Nemzetközi Akadémiai Munkacsoportban, a másik Országos Városépítési Tanácskozásban játszódtott le.

A Nemzetközi Akadémiai Munkacsoportot, amely tárgyául a Település-történet és Városépítés témáját választotta, 1955-ben a Lengyel, Csehszlovák és Német Akadémiák tagjai alapították és meghívták a Magyar Tudományos Akadémia képviselőit is. Első ülésüket 1956-ban Erfurtban, a többit 1957-ben Dobříšban, 1959 Varsóban és, úgy látszik, az utolsót 1962-ben Budapesten tartották. A Munkacsoport címének megfelelően két vonalon működött, ame-lyek közül Bizottságunkat a Városépítés érdekelte és e téren valamennyi tanács-kozáson témánk a történelmi városközpontok fejlesztésének kérdései voltak, amelyeknek során képviselőink arra törekedtek, hogy az esztétikai kérdések mellett a funkcionálisak, elsősorban a közlekedés kérdései is megtárgyalassan-ak. A viták eredménye csak az előadványok és a felszólalások regisztrálása volt.

A Magyar Építőművészek Szövetségének kezdeményezésére 1962-ben több társadalmi szerv és intézmény — köztük az MTA Településtudományi Bizottsága — bevonásával Előkészítő Bizottság alakult, amelynek működése eredményeként 1963. júniusában a Szövetség rendezésében, a kormány égisze alatt összeült az Országos Városépítési Tanácskozás, egy tájékoztató kiállítás keretében, amelynek célja volt, hogy a közvélemény figyelmét ráirányítsa a városépítés terén a közeljövő feladataira. A Tanácskozás az ország társa-dalmának tudományos megalapozott gyakorlati útmutatást kívánt adni a településfejlesztés, a város és falu fejlesztés témakörében. Feladatának tekin-tette a szocialista világ közösségi és egyéni érdekű követelményei feltárását a települések területi és építészeti kialakítását illetően, mind új településekre, mind régi települések átforgalmazására vonatkozóan. Elgondolásait a sajtóban megjelent Felhívásban tette közzé.

Ha a településtudomány hazai helyzetének és eredményeinek mérlegét akarjuk megállapítani, ezt a képet kapjuk: megvetettük a településtudomány alapjait, megteremtettük magas szinten művelésre képes törzsgárdáját, széleskörűen és mélységben eredményesen foglalkozunk a településtudomány részproblémáival; de nem alakítottuk még ki a problémák összefüggéseit mutató koncepciós elgondolásokat és a tudománynak a gyakorlati munkára való befolyása általában csak annyira jelentkezik, amennyire az a hivatali appa-rátusban működő tudományosan képzett szakembereinken át oda beszivárog.